

Leszek MoszyŹski, Izbrana vpra{anja staropolske in staroslovenske leksikografije, *Slavistična revija* 47/1 (1999), 109–121.

0 V 1. {tevilki leto{nje Slavistične revije je bil objavljen zanimiv prispevek priznanega poljskega jezikoslovca L. MoszyŹskega s podro~ja primerjalnega zgodovinskega slovaropisja, ki razkriva sorodno slovarsko mikrostrukturno zasnovo v rokopisnem latinsko-slovenskem Kastelec-Voren~evem slovarju (1680–1710) in ve~ kot sto let starej(em latinsko-poljskem slovarju Jana M(czyŹskega (1564). Avtor vzporeja v slovenskem slovaropisju edinstveni ustrezni(ko-razlagalni na~in pomenske opredelitve izto~nice, tj. pojasnjevanje pomena tujega predstavnega sveta z opisom oz. razlagami«¹ s starej{im poljskim zgledom in naka'e mo'nost vzorovanja Kastelca po poljskem slovarskem viru. Prispevek je posebej dragocen, saj nam dokazuje tradicionalnost oz. raz{irjenost enciklopedijske, enojezi~ne slovaropisne metode v zgodovinski dvojezi~ni leksikografiji.

1.0 Ker sem ta slovar s pomenoslovnega stali{~a raziskovala v svojem magistrskem delu,² sam avtor pa zastavlja v sklepu slovenskim zgodovinarjem jezika nekaj vpra{anj, ki so v slovenskem slovaroslovju 'e pojasnjena, se ~utim dol'na navesti nekaj podatkov, ki bodo odpravili dileme, porajajo~e se tujemu jezikoslovcu ob primerjalni analizi obeh navedenih slovarjev, ter s tem zapisom posredovati poznana dejstva in ugotovitve slovenskih raziskovalcev o prvem latinsko-slovenskem slovarju, zlasti glede njegovih razli~ic, ki nazorneje osvetljujejo uporabo gradiva iz izginulega Kastel~evega izvirnika v drugi polovici 19. stoletja pri Miklo{i~u in Pleter{niku.

1.1 Avtor iz Stabejeve spremne {tudije ni razbral dejstva, da se ob izgubljenem rokopisnem latinsko-slovenskem slovarju M. Kastelca (1680) ni ohranila le »njegova raz{irjena razli~ica, ki jo je pripravil Gregor Vorenc (1659–1730) na za~etku 18. stol.«,³ ampak {e dva prepisa neznanih rok, ki se hranita v rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knji~nice v Ljubljani pod signaturama Ms 169 in Ms 803, ki ju omenja J. Stabej na straneh 566–567 navedene objave slovarja in ju posku{a tudi ~asovno umestiti, obenem pa poudari [olarjev prispevek v Slavisti~ni reviji l. 1950, ki je primerjal vse tri prepise, tudi Voren~evega: »Sprimo [olarjeve nadrobne primerjave zapisov slovenskih besed v Ms 169, Ms 803 in v Voren~evem latinsko-slovenskem slovarju ter po verjetnostnem sklepanju, da je Kastel~ev izvornik mogel skrivnostno izginiti {ele po l. 1710, tj. potem, ko je Vorenc kon~al svoj slovar, domnevamo, da sta oba prepisa napisana med l. 1688 in l. 1703.«⁴ Res pa je treba upo{tevat {e navedeno strokovno literaturo, da dobimo natan~ne podatke o predhodnih dveh prepisih: Ms 169 je prepis celotnega Kastel~evega slovarja, verjetno v nekoliko okrnjeni podobi, imenovan *Dictionarium latino-carniolicum* (naslov po Valvasorju navajajo ^op, Levstik, Glaser, Breznik idr., na hrbt{i~u pa ima po Zoisu, ki ga je dal vezati, naslov *Dictionarium latino-carniolanum*); podrobno ga raz~lenjuje A. Breznik v razpravi *Slovenski slovarji*.⁵ Delni prepis s signaturo Ms 803 pa vsebuje le prvi del Kas-

¹ Avtor prispevka oba slovarja ozna~i kot »leksikalno-enciklopedijska slovarja«. V: Leszek MoszyŹski, Izbrana vpra{anja staropolske in staroslovenske leksikografije, *SR XLVII/1*, 1999, 117.

² Irena Orel-Poga~nik, *Sinonimi-na bogatost starej{ih slovenskih slovarjev*, 1989. Objava povzetka: Sopomenskost samostalnikov v starej{ih slovenskih slovarjih, *SR XXXIX/2*, 1991, 145–163.

³ L. MoszyŹski, n. d., 109.

⁴ O Kastelec-Voren~evem slovarju, 567. J. Stabej, *Slovensko-latinski slovar po Matija Kastelec – Gregor Vorenc, Dictionarium Latino-Carniolicum (1680–1710)*, Ljubljana, 1997.

tel~evega slovarja, in sicer od A do Obscuritas; bil je neko~ last kapucinskega samostana v Kr{kem, nato Kmetijske dru~be za Kranjsko, ki ga je l. 1937 podarila ljubljanski {tudijski knji~nici, uporabljala sta ga Cigale in Miklo{i~, Pleter{nikov slovar pa ga navaja s kratico *Dict.* A. Breznik ga obravnava v ~lanku *Kastel~ev latinsko-slovenski slovar*,⁶ z oznako »da ni zgolj prepis *Kastel~evega* slovarja, ampak je le posnetek«, kjer tudi ugotavlja, da je bil slovstvenim zgodovinarjem »nepoznan do Cigaleta« (Breznik 1938: 55), ki ga omenja l. 1854 v Novicah, Cigale ga je izro~il Miklo{i~u, pozneje pa se je izgubil (Breznik 1938: 56), Levstik v LZ 1881 zanj ni ve~ vedel, Pleter{nik pa ga je dobil v roke, nakar se je spet zgubil, da ga A. Breznik v prvi razpravi o Slovenskih slovarjih l. 1926 {e ni mogel obravnavati. V Pleter{nikovem slovarju je naveden tudi *Kastel~ev slovar* pod oznako *Kast. (W.)* z razlago: »Krain. W~rterbuch, rokopis v licejski knji~nici, o katerem se misli, da je *Kastel~ev*«, pod katero se skriva celotni prepis s signaturo Ms 169. Primerjavo vseh treh prepisov pa je lahko napravil {ele J. {olar l. 1950, ko je prejel fotografije Voren~evega prepisa iz gori~ke semeni~ke knji~nice.⁷

1.2.1 To avtorju prispevka nepoznano dejstvo o obstoju treh prepisov *Kastel~evega* slovarja daje odgovor na zastavljena vpra{anja, ki so sicer posledica logi~nega sklepanja na podlagi pomanjkljive razlage v Stabejevi spremni besedi k izdaji obrnjenega slovarja. Rokopisni latinsko-slovenski slovar, ki ga je uporabljal Pleter{nik pod oznako *Dict.* torej ni bil izgubljeni izvirnik Matije Kasteleca, ampak le ohranjeni prvi del prepisa neznanega zapisovalca iz kr{kega kapucinskega samostana, tako je v tej lu~i utemeljena tudi Pleter{nikova domnevna ~asovna oznaka, uporaba le prvega dela slovarja in Miklo{i~eva datacija v 18. stoletje.

1.2.2 Tudi trditev: »Stabej pa ni opazil, da je pred Gr~o besedi~no gradivo iz tega slovarja uporabil {e Franc Miklo{i~ (1813–1891) v svojem etimolo{kem slovarju iz l. 1886, nekaj let pozneje pa Maks Pleter{nik (1840–1923)}«⁸ ni upravi~ena, saj ne gre za Voren~ev prepis, ki je bil najden kasneje, ampak za delni prepis *Kastel~evega* slovarja (Ms 803).

1.2.3 Popraviti velja tudi podatek o hrambi rokopisa Kastelec-Voren~evega slovarja, ki je po avtorjevih besedah »doslej po~ival v SAZU v obliki prvotnega rokopisa in njegovih enako te~ko dostopnih fotografij«.⁹ Izvirnik se nahaja le v Gorici v arhivu semeni~ke knji~nice, v Ljubljani pa fotografije slovarja v rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knji~nice (NUK) in na In{titutu za slovenski jezik Frana Ramov{a ZRC SAZU, fotokopije fotografij pa so na voljo tudi na Oddelku za slovanske jezike in knji~evnosti Filozofske fakultete v interni zbirki Katedre za zgodovino slovenskega jezika in dialektologijo.

⁵ Razprave Znanstvenega dru{tva za humanisti~ne vede, Ljubljana, 1926, 121–135.

⁶ Slovenski jezik I, Ljubljana, 1938, 55–62.

⁷ V SBL I. (1925–1932), 432, je o *Kastel~evem* slovarju pisal J. Glonar, in sicer omenja *Kastel~ev* edini popolnoma ohranjeni rokopis *Dictionarium latino-carniolicum* (Ms 169), delnega prepisa, ki je bil ponovno najden l. 1937 in o katerem je A. Breznik pisal l. 1938, pa ni mogel upo{tevat. O usodi vseh treh prepisov je za Breznikom pisal J. {olar v razpravi *Voren~ev slovar*, SR III, 1950, 91–92. Prim. {e Irena Orel-Poga~nik, *Slovarsko delo Gregorja Vorenca, Obdobja baroka v slovenskem jeziku, knji~evnosti in kulturi* 9, Ljubljana, 1989, 300, op. 21. Vzorec obeh prepisov je objavljen v Slovenskih zvrstnih besedilih (ur. Jo~e Topori{i~, sour. Velemir Gjurin, Ljubljana, 1981, 461), ki nam nudi primerjavo odlomka obeh rokopisov: »Okoli 1680. Matija Kastelec, *DICTIONARIUM LATINO-CARNIOLICVM* oziroma *dictionarium latino-carniolanum* (poznej{i predelavi od drugih avtorjev). NUK, sign.: Ms 803 oziroma Ms 169.«

⁸ L. MoszyŹski, n. d., 109.

⁹ N. d., 110.

1.2.4 Zaradi pomanjkljive predstavitve prepisov Kastelčevega slovarja je prišlo tudi do avtorjevega končnega razmišljanja in v retorično vprašanje zavitega sklepanja, »da je Pleterniku prišla v roke prva polovica Kastelčevega rokopisa, ki je veljal za zgubljenega, neznani avtor slovarja, ki ga je uporabljal Mikloš, pa je bil Gregor Vorenc?«,¹⁰ ki mu seveda ne moremo pritrditi.

2.1.0 Glede same primerjave med obema latinskoizhodičnima slovarjema, ki ju je protistavil avtor zapisa in s tematsko domiselno izbiro vzporejanega besedila iz obeh slovarjev ugotovil le posredno morfološko in pomensko ujemanje, pa je upoštevanja vredno avtorjevo mnenje: »(M)ogoče je, da sta uporabljala isti vir, ne vemo pa, katerega.«¹¹ Dodajam pa nezanemarljiv podatek, da je za Kastelčev slovar po Breznikovi zaslugi ta vir tudi znan, in sicer je to neka vmesna izdaja latinsko-nemškega in nemško-latinskega slovarja Johanna Frisija Tigurinija med letoma 1657 in 1709, ki je v licejski knjižnici našel in ki jo je Kastelec uporabil za latinski del.¹² V uvodnem latinskem podnaslovnem zapisu rokopisnega Kastelec-Vorencovega slovarja je ta vir tudi omenjen: »ut tam magni dictionarij Frisiani vicem aliquatenus explere«, s prevodom: »da lahko do neke mere služi kot nadomestilo velikega Frisijevega slovarja.«¹³ Breznik je ugotovil razmerje Kastelčevega slovarja (Ms 169) do Frisijeve izdaje iz l. 1657, ki v nemškem prevodnem delu izkazuje poleg enobesednih, besednozveznih ustreznih tudi razlagalni način pomenske osvetlitve.¹⁴ Navedel je tudi prvo izdajo tega slovarja l. 1541, ki bi lahko služila kot vir za latinsko-poljski slovar, kar se zdi verjetnejše kot možnost posrednega vzorovanja Kastelca po slovarju J. M(czy)škega (1564).

2.1.1 Ker je v ljubljanski NUK na voljo le kasnejša izdaja Frisijevega slovarja iz l. 1703 oz. 1709,¹⁵ ki Kastelcu ni mogla služiti, je bilo ujemanje s slovenskim slovarjem le delno, za primerjavo pa sem uporabila zglede L. Moszyškega, in sicer pri pomenski skupini 'počast', 'kratelj', 'večar':

Lamia nachtfrau / her Plin. eine gattung eines gro;en fisches.

Lar, laris. pl. lares 1. Haußgötzen. lar familiaris. hauß gott. / Apul.

Lemures, um. m. plur. poldergei;ter / ge;pen;ter / Varro.

Larva, ae. f. Nachtgei;t / ge;pen;t / Plaut.

¹⁰ Tam, 120.

¹¹ Prav tam.

¹² A. Breznik, Slovenski slovarji, *Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede*, Ljubljana, 1926, 124–127. »Za latinski del slovarja je imel Kastelec pred seboj eno izmed izdaj Frisijevega slovarja, ki je izšel prvič 1541 in se je pozneje v nekoliko predelanih izdajah pogostokrat natisnil. Ljubljanska licejka ima dve vnašajoči izdaji, in sicer iz l. 1657 (Novum latino-germanicum et germanico-latinum lexicon ... interprete Johanne Frisio, Tigurino ... Basileae) in iz l. 1709. (Johannis Frisii Tigurini dictionarium bilingue: latino-germanicum et germanico-latinum ... Tiguri). Na naslovni strani ni letnice; dovoljenje za tisk nosi letnico 1703; letnica 1709 se nahaja zadaj med tevniki [II 336]« (N. d., 124–125.)

¹³ J. Stabej, 1997, 588 oz. 587.

¹⁴ Na primer: Frisius: Macellum, macelli, n. g. Cicero. Speißmarckt / daran man flei;ch / fi;ch / eyer vnd allerley ;peiß feil hat. Kastelec: Macellum, li, me;niza, kir se me;su ali druge jedne rízhij predaiio (tako!). Ali: machinalis, & hoc machinale: vt Machinalis ;cientia, Plin. Kun;t / erfindung mancherley rü;tung zu machen – Machinalis v: g: scientia, kun;t ali snaidenie mnogiterie (tako!) mestrie; machinarius, narij. Plaut. Ein Werkmei;ter der ;olche gerü;t macht. – Machinarius, ij vel Machinator, en moister kateri shna (tako!) takeshna orodia delati (Breznik 1926: 127).

¹⁵ Johannis Frisii Tigurini Dictionarium Bilingue: Latino-Germanicum & Germanico-latinum (Summa Privilegii Dre;den den ;echs und Zwanzig;ten Jenner Anno 1703.).

Mon;trum /.../ 2. Ein wunder;eltsam ding.

Penates, tum. m. pl. haußgötzen der heiden /.../

Phanta;ma, atis, n. eine fal;che einbildung / ge;icht / Plin.

Spectrum, I, n. einbildung / ge;pen;t / Cicero.

Spiritus, us. m. 1. Der athem 2. Ein Gei;t. Spiritus aetherei, himli;che Gei;ter / Engel.

2.1.2 Primerjava navedenih slovarskih sestavkov iz Frisijevega slovarja s slovenskim in poljskim delom¹⁶ je pokazala, da so v tej izdaji Frisijevega slovarja prevedki precej eksaktni in ne opisno preoblo'eni z manj relevantnimi pomenskimi sestavinami, medtem ko v obeh slovanskih slovarjih zasledimo ve~ blizupomenskih ustreznih (npr. Kas-Vor.: **lar**, ris shkratel, hi;hni malyk, domazhi dŹh) oz. dalj{e razlage (prim. pri M(czyŹskem slovarski sestavek pod *spectrum*).¹⁷ S slovenskim slovarjem se bolj ujemajo ustrezne pri *larva* in *spectrum*, s poljskim pa pri *lar* in *monstrum*, vendar posnemanja ne izkazujejo. Podobno neprimerljivost lahko ugotovimo tudi pri zgledih razlaganja realij iz anti~nega sveta:¹⁸ izto~nice *anubis* v Frisijevi izdaji ni, pri *batus* je navedena le splo{na ustreznica (ein wein-maß), podobno pri *penula* (wettermantel), pri *pyrricha* le nadpomenka (ein tanz), medtem ko je pri *gladiator* poleg ustreznice (ein fechter) zapisan in preveden {e citat (Cic. gladiator in arena con;ilium capit).

2.2 Avtorjev prispevek je poudaril tudi potrebo po izdajanju ne le obrnjenih slovarjev, ampak ob njem tudi izvornika, kar pa je v tem primeru zaradi rokopisnosti zahtevnej{e delo. Ker pri izto~nicah, ki se nana{ajo na pomen švedro', avtor ni imel mo'nosti primerjanja s Kastelec-Voren~evim slovarjem, dodajam nedostopne manjkajo~e zglede iz Kastelec-Voren~evega slovarja:

Chus, siue choa, ena mēra ;a tri fertle, ali zhetertinke. – **Congius**, ij, ena mēra 6. fertil-nou. – **Fidelia**, a', verz, krugla per;tena. – **Haustrum**, tri, enu veidru ali korez, s katerim ;e voda ēajemle: en polivazh. – **Hydraulus**, hydraul, vodeni rori, ali ēhleibi, po katerih voda teze. – **Hydraulicus**, a, um, kar je ;luēhnu ali ;luēhezhe k'ēajemanju vodē. – **Labrum** eluarium, en ēhehtni zheber. Labrum balneatorium, bana ēa ēkopanē. – **Mansisterna**: ni. – **Modiolus**, li, en maihin pehariz, enu veiderze ēa vodo ēajemati: tŹ ;reidnē v'kolle; ;i, tŹ pei;tu. – **Modus vini**: ni. – **Mustarius urceus**: ni. – **Vrceus**, cei, verz, zehta, ena per;tena ēa vodŹ po; ;oda. – **Vrceolus**, li, en verz, zehta, ena zehtiza.

2.3 ^e primerjamo slovenske in poljske prevedke, vidimo, da ne potrjujejo vzorovanja Kastelca po poljskih iz slovarja J. M(czyŹskega. ^e jim vzporedimo {e prevedke v Frisijevem latinsko-nem{kem slovarju, lahko ugotovimo samo delno ujemanje s Kastelec-Voren~evim slovarjem:

Chus, ;iue choa, ein maß ungefährlich drey Straßburger maaß/ Bud. – **Congius**, ii, m. ungefährlich drey Straßburger maaß / Plin. – **Fidelia**, ae, f. 1. Hafen oder krug de eadem fidelia duos dealbare parietes, zweyen zugleich dienen / Cic. – **Hau;tum** (!), i, n. Schöpfemer / Lucr. – **Hydraulus**, i. m. wa;;erkanel / teuchel / Plin. – **Labrum** /.../ 3. Zuber / bad;tande labrum in balneo /.../ 4. Trog. labrum culeare, ;echs eimeriger trog / Cat. – **Modiolus** 1. Ein eimer / maßlein. modiolus vini, ein eimer wein / Plaut. – **Modius**, ii, m. 1. Ein formmaß / viertel. – **Mansisterna**: ni. – **Mustarius urceus**, mo;teimer. – **Urceus**, ei, m. ein krug / eimer.

¹⁶L. MoszyŹski, n. d., 116.

¹⁷Tam, 116.

¹⁸Tam, 117.

3 Glede interpretacije Kastelnevega izraza *reshozhen* (complutus)¹⁹ menim, da ne gre za izpeljavo iz glagola *rositi*, ker ne moremo razločiti prehoda *o v e*, saj bi se morali spet zateči k razlagi, da gre za napačen zapis, ampak velja pritegniti Stabejevi uvrstitvi k iztočnici *razmo-en*, pri čemer je *h* pomotoma zapisan z *m*. Sicer bi lahko brali pridevniško obliko kot *re-o-en* ali *refo-en*, prva bi se navezovala na glagol *re-ati* 'šzevati', druga morda na *razso-iti*, kar pa pomensko ne ustreza.

Irena Orel
Filozofska fakulteta v Ljubljani

¹⁹Tam, 112.